

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧА КОМПАРАТИВІСТИКА ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКО-КИТАЙСЬКИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ВЗАЄМИН

Н. Ісаєва

Кінець XIX – початок XX століття в літературознавчій науці позначився суттєвими змінами в мотивації вивчення національних літератур. Висловлене та обґрунтоване Гете поняття “світова література” (“Weltliteratur”) було, до певної міри, імпульсом, що зосередив увагу вчених (практично всього світу) на проблемі вивчення окремих національних літератур у контексті розвитку світового літературного процесу. Саме тоді були закладені підвалини літературознавчої компаративістики, яка в XX столітті виокремилася в осібну галузь літературознавства, і зайняла провідні позиції у вивченні літератур, що належать до різних історико-культурних моделей, зокрема, літератур Заходу й Сходу.

Питання можливостей і методів порівняння віддалених літератур було поставлене й в українській науці в кін. XIX ст. Перші історико-порівняльні дослідження (зокрема, праці М. Максимовича, П. Куліша, М. Костомарова та ін.) були побудовані на різному (східному й західному) матеріалі й ставили за мету дослідити основні вияви українського народного духу в його міфах і народній поезії. Це значною мірою вплинуло на те, що подальший розвиток порівняльного методу в студіях вітчизняних учених проходив у тісному зв’язку з такими категоріями, як “історизм”, “народність”, “самобутність”.

Попри сказане, кін. XIX – поч. XX ст. став періодом послідовного зацікавлення українськими науковцями культурою країн Сходу, зокрема, і Китаю. Причин до цього можна визначити щонайменше дві: по-перше, “це прагнення утвердити національне письменство у своїх правах», і, по-друге, «оновити його, внести свіжі сили, шляхом ознайомлення українського читача із творчістю східних народів, що на той час були майже невідомими в Україні” [1, 59]. Праці О. Котляревського, І. Франка, М. Драгоманова, М. Грушевського, М. Сумцова, А. Кримського дозволили простежити історичні зв’язки українського народу з народами Близького й навіть Далекого Сходу, і в такий спосіб чіткіше окреслити історію та перспективи розвитку української культури та мови. Необхідність звернення до Сходу зумовлена також геополітичним фактором, на підставі якого Л. Рудницький назвав українську літературу “літературою між двома світами” [7, 7]. Ця характеристика впливає з географії нашого народу, що знаходиться на межі Сходу й Заходу, а з погляду світової культури його можна помістити між Азією та Європою. “Можливо, – доходить висновку Л. Рудницький, – це є головна причина того, що українська література завжди виявляла певну полярність, інколи роздвоєність” [7, 7]. Усвідомлення існування цієї полярності й привернуло увагу дослідників до раніше незнаного Сходу, щоб урівноважити висвітлення обох сторін українського письменства. Це чітко простежується в працях М. Драгоманова, І. Франка і особливо А. Кримського. Таким чином, на зламі XIX – XX ст. українські літературознавці вивчають східний матеріал не осібно, а в зв’язку із процесами, що відбуваються в літературі власної країни чи регіону. Подальший розвиток ідей порівняльного літературознавства в Україні включає такі основні етапи:

І етап – (кін. XIX ст.) – зародження ідей порівняльного літературознавства в межах культурно-історичного та міфологічного напрямів;

II етап – утвердження порівняльно-типологічного методу в процесі відкриття загальних законів розвитку літератури на матеріалі взаємин України зі Сходом;

III етап – (30-ті – 90-ті рр.) – “радянський період” – звуження методичних підходів до аналізу контактено-генетичних зв’язків у межах “зональних художніх систем”;

IV етап – (90-ті рр.) – відновлення уваги до Сходу в межах окремих практичних досліджень, поодиноких теоретичних розвідок та перших спроб всебічної жанрово-стильової типології на матеріалі української та східних (зокрема, китайської) літератур.

Слушними для українських сходознавців сьогодні залишаються також методологічні засади, напрацьовані представниками російської порівняльно-історичної школи, які зробили вагомий внесок у розроблення концепції літературних взаємин Сходу й Заходу. Зокрема, В. Жирмунський, М. Конрад та М. Федоренко прагнули дослідити літератури Сходу не лише як складову й невід’ємну частину світового літературного процесу, але й у зв’язку з необхідністю подолати упереджені погляди щодо розвитку позаєвропейських культур та усвідомити вартість істинного внеску східних літератур до світової скарбниці. Так, В. Жирмунський доводить, що література, як образне пізнання дійсності, демонструє значні аналогії в різних народів на однакових етапах суспільного розвитку. Він визначає ці аналогії як історико-типологічні. Їхнє порівняльне вивчення дає можливість визначити загальні закономірності літературного процесу й національну специфіку віддалених літератур (а саме європейських та східних). Важливо, що вчений закликає переборювати традиційний європоцентризм порівняльних досліджень і звернутися до “маловідомих із причин географічної віддаленості від європейського світу країн» [2, 66] (тобто країн Азії й Африки). Тільки такий підхід дасть повну картину всесвітнього літературного поступу. Останній висновок підтримав і поглибив у своїх роботах М. Федоренко. Він вважав суттєвою перешкодою на шляху вивчення зв’язків віддалених літератур не лише європоцентристський схематизм, а й догмати азіатизму.[8, 312-329] В основу першого, на думку М. Федоренка, лягла концепція антисвітів, сутність якої криється в постулаті Р.Кіплінга про фатальну несумісність культур двох осередків – Сходу й Заходу. Друга доктрина є антитезою до першої й ґрунтується, наприклад, на переконанні китайців про свою виключність і зверхність над усіма народами світу. Воно зародилося ще в стародавньому Китаї, і знайшло своє подальше втілення в роботах реформатора Цзоу Жуна, частково Лян Цічао та ін. Наукову неспроможність цих доктрин М. Федоренко доводить тим, що визначає “всесвітню літературу”, як і процес її постійного руху, поняттям єдиним, цілісним і всеохоплюючим. На думку вченого “поняття “Схід” і “Захід” – категорії історичні. Введення їх до наукового та літературного вжитку є умовним, а не абсолютним.” [8, 355] Ще одним важливим здобутком методологічних розробок М.Федоренка є підвищена увага до виявлення самобутності кожної національної літератури Заходу й Сходу “з урахуванням перетину часових і просторових стрижнів, зближення віддаленого й сучасного, бачення минулого в сучасному й майбутнього в минулому”. [8, 337-338] Отже, дослідник бере до уваги діячність розвитку історико-літературних процесів у різних країнах, і тому вважає можливим і навіть необхідним, співставлення явищ, віддалених простором і часом. Ці погляди знаходять своєрідне продовження в теоретичній концепції М. Конрада, який обґрунтовує мету дослідження східного матеріалу необхідністю створення нової концепції історії світової літератури. Остання, на думку вченого, повинна відповідати розширеному в контексті поч. ХХ ст. володінню вченими літературним матеріалом та їх новим уявленням про літературний поступ. Вивчення східних літератур дасть змогу глибше зрозуміти сутність літератури як суспільного явища, а також природу специфічних засобів

літературного вираження. Свої теоретичні висновки Н. Конрад практично довів у ряді праць, найвагоміша з яких, на наш погляд, розвідка “Про добу Відродження” [6]. Апелюючи до спільності історико-соціальних умов, філософських ідей і провідних тенденцій, учений доводить, що літературна доба Ренесансу характерна не лише для європейських країн, але й знайшла яскраве вираження в культурах багатьох країн Сходу, охоплюючи далекосхідний регіон, Середню Азію, Іран та Північно-Західну Індію.

У зв’язку з вивченням міжлітературних синтезів і свого в контексті чужого розвивається порівняльне літературознавство в Китаї. На поч. ХХ ст. китайські науковці виїждять за кордон (переважно в Японію, Європу та Америку) на навчання, і відтак ґрунтовно опановують зарубіжні літератури. Уже перші їхні розвідки засвідчують типологічно спільні процеси у творах європейських письменників та китайських. По-суті, із цього часу починають активно розвиватися китайсько-європейські порівняльні студії та художній переклад. Особливий акцент робиться на класику. Порівняльні дослідження позначалися й на студіях, “вбудованих” на основі китайської літератури, окреслюючи шляхи подальшого розвитку, визначаючи «орієнтири». Серед авторів – Лян Цічао, Ма Цзюнь, У Гуаньцзянь, Ван Говей, Лін Юй, Лу Сінь та ін. Саме їх студії поклали початок порівняльному літературознавству в Китаї [3]. Етапи розвитку компаративістики в Китаї якнайтісніше пов’язані із процесом активізації міжлітературних взаємин, у тому числі з Україною:

I етап (10-ті – 20-ті рр. ХХ ст.) – зародження ідей порівняльного вивчення літератури в процесі типологізації творів китайської та західних літератур, вивчення китайської літератури з позицій західних філософських концепцій (Ван Говей, У Мі), залучення дедуктивного методу до порівняння віддалених літератур (Лу Сінь, Мао Дунь), висвітлення літературних процесів на Заході й у Китаї як складових частин світового літературного процесу (Лян Цічао);

II етап (30-ті – 40-ві рр. ХХ ст.) – становлення і утвердження компаративістики, формування теоретичної концепції взаємовідносин літератур Заходу й Китаю як взаємодоповнюючих і взаємопроникаючих систем, що знайшло втілення в “кваліфікаційній теорії” У Канна, теорії “злиття культур” Вень Ідо та порівняльній поетиці Чжу Гуанцяна;

III етап (40-ві – 70-ті рр. ХХ ст.) – криза в літературознавстві, заперечення компаративістики як науки;

IV етап (70-ті – 90-ті рр. ХХ ст.) – запровадження “методу тлумачення” (чаньфа), суть якого полягає в порівнянні й узагальненні теоретико-методологічних підходів до вивчення літературних явищ, напрацьованих західними й китайськими літературознавцями (при цьому, літературні взаємовідносини між Заходом і Сходом розглядаються як взаємопроникнення двох моделей культури).

Отже, спробуємо спів ставити основні ідеї порівняльних досліджень в Україні та в Китаї, щоб у загальному плані окреслити майбутні перспективи їх можливого розвитку. Відразу відзначимо діахронію перших двох етапів та загальні розбіжності у витоках та напрямі розвитку теоретичної думки. Витоками української компаративістики слід вважати історико-літературні дослідження кінця ХІХ ст., метою яких було віднайти пракоріння рідної літератури, довести її давність і самобутність. А для цього необхідно простежити давні контакти української літератури з іншими, включаючи східні. Китайці ж, навпаки – відразу ставили за мету довести однакову художню цінність видатних творів китайської й західних літератур, не зважаючи на те, що китайська література розвивалась осібно. На цьому етапі їх менше хвилювали проблеми взаємовпливу літератур. Перекладаючи іншомовні художні тексти, вони не ставили питання про форми рецепції чужого в контексті власної культури тощо. Китайські вчені звернулися до методів широкого типологічного порівняння, незабаром опинившись перед проблемою

“неадекватного порівняння”, а простіше “порівняння непорівнюваного”. Вирішення цієї проблеми криється в залученні наукових підходів до порівняння і опануванні відповідних методик. Тому в 30-х – 40-х рр. Китайські вчені докладають основні зусилля до вивчення теоретичного аспекту порівняння, шляхом перекладу робіт авторитетних компаративістів заходу (переважно французьких), а також розвитку власних теорій. У цей час у Китаї провідними стають тенденції до синтезу типологічних і контактних досліджень. При цьому західний матеріал послідовно залишається в полі зору китайських літературознавців. Натомість в українському порівняльному літературознавстві поч. ХХ ст. провідною бачиться тенденція до розширення методів порівняння. Взаємини України зі Сходом більшою мірою стають предметом типологізації. Українські літературознавці схиляються до ідей російської порівняльно-історичної школи, у якій на порядку денному розглядаються питання міжлітературних взаємин у межах світового літературного процесу. Ідеї французької школи, широко популяризовані в Китаї, не знаходять відгуку в Україні. Протягом цього періоду в українській науці східний матеріал продовжує вивчатися з метою аналізу орієнтальних проявів в українській літературі від найдавніших епох до нашого часу, а також вивчення самої української літератури в органічному зв’язку з іншими. Проголошення компаративістики “буржуазною наукою” в радянські часи припинило її розвиток як в Україні, так і в Китаї. Якщо в українському літературознавстві це призвело до обмеження досліджень контактами в межах слов’янської “зональної художньої системи”, то в Китаї будь-які дослідження в цьому напрямі були припинені аж до 70-х рр. Однак за 3 останні десятиліття компаративістика досягла в Китаї широкого розвитку. З’явилися ґрунтовні праці, де систематизуються знання китайських і західних компаративістів, зроблені ґрунтовні теоретичні узагальнення і їх практичне доведення. Китайська компаративістика на сьогоднішній день претендує на виокремлення в осібну школу, провідні ідеї якої спрямовані на всебічне вивчення взаємин китайської літератури із західними (включаючи історичну типологізацію літературних теорій Заходу й Сходу, дослідження форм рецепції західного матеріалу китайською літературою (переважно переклади), аналіз психології творчості розміщеної на осі *автор – інтерпретатор – читач* тощо.) Нажаль, основна увага китайських дослідників приділяється західноєвропейським та російській літературі, український матеріал доки не представлений у порівняльних студіях китайських авторів. Однак ґрунтовна теоретико-методологічна база, напрацьована китайською наукою, а також активізація українсько-китайських зв’язків впродовж останнього часу, складають основу для сподівань, що такі роботи можуть з’явитися в недалекому майбутньому. Натомість, післякризове відновлення порівняльної методики в українському літературознавстві, що відбулося лише в 90-х рр., на сьогодні вже має результати і в сфері вивчення китайської літератури. Зроблені перші спроби комплексного дослідження типології жанрів та художніх методів [5], а також рецепції українського матеріалу в китайському художньому перекладі [4].

Таким чином, методологічні засади порівняльного вивчення літератур, що були напрацьовані в китайській та українській науці, видаються нам взаємодоповнюючими. Їх синтез, можливо, відкриє нові перспективи для дослідження українсько-китайських літературних взаємин як вітчизняними, так і китайськими науковцями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грицик Л. В. Орієнталістика А. Ю. Кримського в контексті національно-літературного процесу поч. ХХ ст. // Вісник Київського університету. – 1992. – №7. – С.59-66.

2. Жирмунский В. М. Проблемы сравнительно-исторического изучения литератур. // Взаимосвязи и взаимодействия национальных литератур. – М: АН СССР, 1961. – С.52-66.
3. Ісаєва Н. С. Основні тенденції розвитку порівняльного літературознавства в Китаї // Літературознавча компаративістика: навчальний посібник – Тернопіль, 2002. – С.151-180.
4. Ісаєва Н.С. Українська література в Китаї: проблеми рецепції. – Дисертація на здобуття наукового ступеня к.ф.н. (машинопис) – К., 2002.
5. Кірносова Н. А. Жанрово-тематична парадигма паломницької прози в китайській та європейській літературах XVI – XVIII ст. – Дисертація на здобуття наукового ступеня к.ф.н. (машинопис) – К., 2005
6. Конрад Н.И. Об эпохе Возрождения // Запад и Восток. Статьи. – М., 1972. – С. 208-245.
7. Рудницький Л. Література з місією // Слово і час. – 1999. – №9. – С.7-12.
8. Федоренко Н.Т. Искусство слова и время // Избранные произведения: В 2 т. Т.1. – М., 1987. – С. 304-374.